

УДК 81'161.2 373.43

Ірина Бабій

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ – КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТИЛЮ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ)

Стаття присвячена розгляду іменникових індивідуально-авторських неологізмів, які функціонують у малій прозі М. Вінграновського. Проаналізовано семантику, творення і стилістичну роль іменникових лексичних новотворів. Виявлено основні способи їх творення – суфіксація і складання. Звернено увагу на оцінно-експресивну функцію авторських неологізмів.

Ключові слова: індивідуально-авторський неологізм, новотвір, лексична інновація, неолексема, складне слово, композит, юкстапозит.

В статье рассматриваются индивидуально-авторские новообразования-существительные, которые функционируют в рассказах Н. Винграновского. Проанализированы семантика, образование и стилистическая роль новообразований-существительных. Выявлены основные способы их образования – суффиксация и сложение. Обращено внимание на оценно-экспрессивную функцию авторских неологизмов.

Ключевые слова: индивидуально-авторский неологизм, новообразование, лексическая инновация, неолексема, сложное слово, композит, юкстапозит.

The article is devoted to the author's individual noun neologisms which function in the stories and narrations of M. Vingranovsky. The semantics, formation and stylistic role of noun lexical neologisms are analysed. Suffixation and composition were discovered to be the main ways of their creation. Special attention was paid to the evaluative-expressive function of the author's neologisms.

Key words: individual author's neologism, neologism, lexical innovation, neo-lexeme, complex word, composite, juxtaposition.

Художній світ Миколи Вінграновського є неординарним і непересічним явищем в українському письменстві. За словами дослідниці Л. Тарнашинської, М. Вінграновський – «один із тих шістдесятників, хто стрімко й триумфально ввійшов у літературу й залишився у ній назавжди як цілком неповторне художньо-естетичне явище, поціноване, але ще не розкодоване належним чином українським літературознавством» [6, с.282]. Творчість письменника, естетика його слова, виплекана і вибудована на народній пісні, на народному мовленні, окрилена довженківським духом, хвилює й заворожує, примушує співпереживати з героями, виховує любов до рідної мови, до рідного краю. М. Вінграновський майстерно використовує словникове багатство української мови, але водночас шукає індивідуальні стилеві форми та засоби втілення ідейно-художнього задуму. Одним із таких шляхів є створення власних лексем, збагачення мовного простору творів.

Індивідуально-авторське словотворення здавна викликало науковий інтерес. У галузі неології відомими дослідниками є В. Русанівський, Н. Сологуб, Г. Вокальчук, В. Чабаненко, О. Стишов, Ж. Колоїз, А. Мойсієнко, Г. Сюта, В. Герман, Н. Адах та ін. Індивідуально-авторську номінацію М. Вінграновського у поезії досліджувала Г. Вокальчук [3]. Предметом нашого розгляду будуть авторські неологізми, вжиті у прозових творах письменника. Відсутність подібних праць зумовлює актуальність дослідження.

Мета нашої розвідки – описати й проаналізувати семантику, творення та стилістичну роль іменникових індивідуально-авторських номінацій у малій прозі М. Вінграновського, виявити особливості ідіостилу. **Матеріалом** послужать усі повісті й оповідання письменника («Манюня», «Сіроманець», «Первінка», «Літо на Десні», «Кінь на вечірній зорі» та ін.), в яких автор широко презентує новотвори.

Іменникові індивідуально-авторські лексичні неологізми, виявлені у малій прозі М. Вінграновського, можна об'єднати у кілька лексико-семантичних груп.

1). Найчисельнішу становлять назви осіб, що характеризують особу за такими ознаками:

– рід занять, діяльність: **вояк-мисливець, привид-начальник, напарник-гикавка, мореборець, розшуканець, шубовсни** (...вони прийняли мене, очевидно, за якогось свого привида-начальника, якого вони боялися... (с.19); Його заячі очі охопили одразу всіх – і начальство, і Дузевих мореборців, і дядьків та тіток... (с.49); Я став тим самим жовто-сіро-зеленим гелікоптером, що на очеретяну Кодиму при-тарабанив вояк-мисливця (с.15));

– внутрішні якості, властивості: **морелюб, лизунчик, непримиренець, громадянин-мирянин, бабовал, баболеж, бабоніч, Магдо-дур, Магдо-вал, Магдо-леж, Магдо-ніч, дурнобіг** (В головах Дузевих морелюбів, наче розірвалися бомби... (с.51); – ...але-але – і Всесвітнім! – видихнув непримиренець. – Хай

живе Всесвітній День Буряка! (с.37); – *Поважаю ваше батьківське піклування, – відповів я шановному громадянину-мирянину...* (с.53));

– розумові здібності, інтелект: **дурбило, придурчик** (*Одна лиш лисиця... облизується і грає малиновими східними очима: так-так, придурчику двоногий і цивілізований, лякай їх усіх...* (с.185));

– зовнішній вигляд, риси портрету, частини тіла тощо: **кулаки-басюрища, руки-краби, вуса-щіточки** (*Непоспіхом ті кулаки-басюрища обійняли білесенькі кофточки своїх темно-вишневих гарньонь* (с.51); *...завітрячив перед батьковим носом розпареними руками-крабами і так замумумкав* (с.265));

– узагальнювальна оцінка особи – оцінно-експресивні позначення: **черешеньки-вишеньки, вишеньки-черешеньки-степовички, хлопці-орли-басюри, гепкало, дівчина-мати, тараторка, дідок-кислячок, нюхлядь, Мумумкало, голодранція** (*...А вишеньки-черешеньки-степовички! Закачаєшся! На одній комсомолощі з прапором і медаллю я мало не оженився!* (с.52); *І тієї ж миті з-під скатертини, з-під столу, ...постали чорновусі хлопці-орли-басюри!* (с.49); – *Такого падла, як ти, на БАМі близько нема. Таку нюхлядь, як ти, гад пересучений, свинство собаче, – ах!..* (с.233));

2). Назви тварин, птахів: **кріт-землюшник-музикант, коник-хлопчик, блискавка-куля-вибух-Манюня, баришня-коза, танка-ворона, лелека-каліка** (*... цей коник-хлопчик (Орлик) зловив у свої придоджені очі сороче гніздо...* (с.6); *Перед своїм та сусіднім племенем кроти-землюшники-музиканти зібралися під моїм возом на штик лопати в землі...* (с.32); *Тепер та блискавка-куля-вибух-Манюня допливала до мене* (с.40); *Одна така танка-ворона каркнула так, що я відкрив очі* (с.122));

3). Назви рослин, плодів, квітів: **квітка-голова** (будяка), **буряк-лев, будяк-цар, кавунчик-туманець** (*Посередині моріжжа... малиновою квіткою-головою цвів старий довгов'язий будяк* (с.8); *За сяйливим оркестром, транспорантом та буряком-левом тримало напрям районне начальство* (с.33); *Я здогадався, кого стеріг цей нерухомиий будяк-цар: він вичікував своїх ворогів* (с.119));

4). Назви предметів, машин, речовин: **чарка-відро, клумаки-горби, папуга-кеп, медалька-блешенька, плюші-жакети, бурячиха-три гички, первак-веселуха, красотуля-амфібія, теліпальці-кульчики** (*Лише свою я перекинув одразу, а Манюня з своєї чарки-відра смоктала й смоктала* (с.17); *Я ступив на сидіння, настроїв на косу свого папуга-кепа...* (с.29); *Взявши одну таку миловидну медальку-блешеньку з гачком-трійчаком, я приколов її до сірої роби Дузя* (с.43-44); *...на підносах тримали трілітрові бутелики з п'ятдесятиградусним народним напоєм під назвою «бурячиха-три гички»* (с.50); *Вона, видно, й сама вже гарненько хильнула первака-веселухи, бо вжарила так...* (с.50));

5). Назви явищ природи, її стану, пір року: **сніг-зима, водолий, хмарювання** (*– Бобо, – казав я, – станьте мені сьогодні квіткою, бо надворі сніг-зима, а я вже хочу весни* (с.303); *Цієї ж осені були залиті таким водолиєм* (с.208); *На небі було «молоко» – легкі марльові хмари. Не страшно. З таким хмарюванням ще можна миритись* (с.228));

6). Назви будівель, приміщень, машин тощо: **печеричка-хата, печеричка-село, схованка-халабуда** (*Але воно вже загуло і забило на все село, що печерички-хати повлазили в землю мало не з вікнами...* (с.31));

7). Назви збірних понять: **собаконаселення, всьогосвіття** (*Хрещатик оглушений мовами всьогосвіття і політий інтернаціональним потом...* (с.211); *Сіроманця обступило в бузку все собаконаселення району* (с.101));

8). Назви абстрактних понять – назви дій, станів, процесів та їх результатів: **виткиво, лупанина, похльост, перецокіт, пошерх, розхилина** (*Маня хотіла було прилягти на квітчасте виткиво луку і слухати...* (с.187); *Я підняв голову: невже пішла, невже все, бо від того річчиного дикого похльосту* (с.110).

Аналіз дериваційної структури іменникових лексичних інновацій М. Вінграновського, виявлених у малій прозі, дозволяє констатувати, що домінують суфіксальний спосіб та спосіб складання при творенні неолексем. Велику групу становлять композитні іменники, утворені словоскладанням. Такі юкстапозити є поєднанням двох іменників і виражають:

а) відношення за спільністю призначення: **чарка-відро, схованка-халабуда;**

б) схожість, однотипність компонентів:

– за кольором: **папуга-кеп, квітка-голова;**

– за формою: **клумаки-горби, руки-краби, вуса-щіточки, печеричка-хата, печеричка-село;**

– за видом: **черешеньки-вишеньки** (вид ягід);

в) матеріал виготовлення: **медалька-блешенька, плюші-жакети;**

г) оцінно-експресивне забарвлення:

– позитивне: **красотуля-амфібія, буряк-лев, будяк-цар;**

– негативне: **дідок-гнойовичок** (у таких юкстапозитах один із компонентів є емотивним іменником).

Як правило, індивідуально-авторські юкстапозити М. Вінграновського побудовані на основі двох твірних іменників (**привид-начальник** ← привид, начальник; **квітка-голова** ← квітка, голова; **буряк-лев** ← буряк, лев та ін.), однак у малій прозі письменника ми виявили кілька складних іменникових неолексем, дериваційною базою яких виступає три і навіть чотири твірні компоненти, а саме: 3 – **вишеньки-черешеньки-степовички** ← вишеньки, черешеньки, степовички; **кріт-землюшник-музикант**

← кріт, землюшник, музикант; 4 – *блискавка-куля-вибух-Манюня* ← блискавка, куля, вибух, Манюня та ін. Варто зауважити, що такі юкстапозити (із трьох, чотирьох компонентів) рідко зустрічаються у художній мові письменників, їх наявність в індивідуально-авторському лексиконі М. Вінграновського є особливістю письменницького стилю.

Оригінальним видається поєднання двох компонентів у слові *бурячиха-три гички*. Незвичайністю форми і поєднанням слів з різними смисловими асоціаціями привертає до себе увагу й трикомпонентний новотвір *хлопці-орли-басюри*, в якому один із компонентів (орли) позитивно конотований, а інший (басюри) – негативно конотований.

Більшість авторських неологізмів М. Вінграновського відтворює народне мовлення, містить розмовний характер, наприклад: *первак-веселуха, дідок-гнойовичок, клумаки-горби, бурячиха-три гички* та ін.

Невелика група складних неолексем письменника утворена способом складання із суфіксацією (*морборець* ← море боротись + суфікс -ець; *всьогосвіття* ← весь світ + j(a)) та способом складання з нульовою суфіксацією (*морелюб* ← море любити + \emptyset ; *бабовал* ← бабу валити + \emptyset ; *Магдо-леж* ← Магда, лежати + \emptyset та ін.).

Переважає більшість простих за структурою індивідуально-авторських неологізмів М. Вінграновського утворена суфіксальним способом. Продуктивними суфіксами тут виступають -ець-, -ик/-ник-, -к(а), -ик/-чик (*розшуканець* ← розшуканий, *непримиренець* ← непримиренний, *шубовсник* ← шубовснути, *тараторка* ← тараторити), за допомогою яких утворені назви осіб. Непродуктивні суфікси -ив(о), -ин(а): *виткиво, лупанина*.

В авторському лексиконі М. Вінграновського наявні іменники, утворені нульсуфіксальним способом, наприклад: *перецокіт \emptyset* ← перецокати, *пошерх \emptyset* ← пошерхотіти, *похльост \emptyset* ← похльостати. Зовсім не виявлено авторських неологізмів, утворених за допомогою префіксального, префіксально-суфіксального та інших афіксальних способів. Не знайдено й абrevіатур.

Творчість М. Вінграновського – феноменальне явище в українській літературі II половини ХХ ст., джерелами якої є багате народне мовлення українців, народна пісня, яскраве образотворення та потужна енергетика рідної мови. Як зауважує дослідниця Л. Тарнашинська, М. Вінграновський «виробляв власну поетичну культуру, що виростала на його культурі почуттєвій, естетичній, родовій, ментальній – остання була повною мірою обумовлена тими етнопсихологічними чинниками, які й формують українську ментальність, специфіку поетичного мислення» [6, с.306]. За словами І. Дзюби, М. Вінграновський «і в прозі поет. Його слово не повідомляє, не описує, і не змальовує, а творить неповторну мить переживання світу». «Та не лише в життєвій правді, глибокому психологізмі неповторність прози М. Вінграновського, а насамперед в її надзвичайній пластичності» [5, с.14]. Одним із засобів влучності письменницького слова, точності та багатства образотворення у художній прозі М. Вінграновського є індивідуально-авторські лексичні неологізми, які рідко виконують тільки зображальну роль, значно частіше авторським неолексемам властива оцінно-експресивна роль.

М. Вінграновський – яскравий представник письменників-шістдесятників, неофітів-шістдесятників, як їх називали. Це був період активних стильових пошуків для художнього відтворення світу свободи, правди, пошуків самовираження. М. Вінграновський – тонкий психолог, весь навколишній світ у його повістях та оповіданнях письменник зображує, пропускаючи через психологічну призму відчуттів, почуттів, світосприймання своїх героїв, а часто це діти, чисті й відкриті душі. Героями оповідань нерідко є звірі, птахи, рослини, які теж наділені чуттєвою сферою. Їх зображення у М. Вінграновського переплітається із зображенням людини, поряд з їх назвою письменник уживає назву людини. Це помітно у виявлених нами авторських неологізмах, а саме: *коник-хлопчик*, кріт-землюшник-музикант, *баршняка-коза, лелека-каліка* та ін. Хоча і навпаки – світ фауни і флори автор застосовує у найменуваннях людей: *вишеньки-черешеньки, вишеньки-черешеньки-степовички* (про дівчат); *хлопці-орли-басюри, дідок-кислячок* та ін.

М. Вінграновський як син свого часу влучно відтворює реалії тодішньої дійсності, тодішні пріоритети. Події у його прозових творах відбуваються в основному в українському селі на фоні чарівної і мальовничої української природи, яка у письменника оживлена й одухотворена. Для реалізації ідейно-художнього задуму М. Вінграновський створює власні неолексеми, які часто фігурують у характеристиках людей. У повісті «Манюня» автор описує святкування популярного на той час у селі свята «Всесвітнього Дня Буряка», на котрому прославлявся й оспівувався «*буряк-лев*», як називає автор. Дівчат із транспорантами, з буряком у руках, які крокують попереду колони, письменник називає *вишеньками-черешеньками-степовичками*, одягнені вони у *плюшах-жакетах*, модних у той час.

Хлопців-моряків, які випадково проїжджали попри село і потрапили на свято, автор називає *морборцями, морелюбами, хлопцями-орлами-басюрами з кулаками-басюрищами*. У творі багато й інших авторських найменувань осіб, а саме: *привид-начальник, напарник-гикавка, непримиренець* та ін. На святковому столі – *первак-веселуха, бурячиха-три гички*.

З виразною оцінністю у цій повісті ужито неолексеми *бабодур, бабовал, баболеж, бабоніч* на позначення чоловіка-бабія, хоча зауважимо, що іменник *бабодур* не зафіксовано у словниках української

мови, але ми його виявили у творах М. Стельмаха. З аналогічними смисловими асоціаціями тут же функціонують неологізми *Магдо-дур*, *Магдо-вал*, *Магдо-леж*, *Магдо-ніч*. Наведемо уривок із повісті, де функціонують ряди аналізованих лексем. Це діалог між закоханими, поданий із гумором, грою слів:

– *Дурисвіт – о хто ти є! І в це я тепер повірю! А ще ти є бабодур!*

– *Хто-хто?*

– *Бабодур, бабовал, баболеж, бабоніч...* – зашепотіла вона й дрібно задихала мені під шиєю у сорочку.

– *Я, Магдо, і справді не лікар і не ворожбит, і не шпійон, і не затурканий дипломат! Я, знаєш, хто я? Я – Магдо-дур, Магдо-вал, Магдо-леж, Магдо-ніч, я тебе, Магдо, ...*

Негативна оцінність виразно простежується в неологізмах *дурнобіг*, *дурбило*, *придурчик*, *генкало*, *тараторка* на позначення осіб, наприклад: *Мер...*: – *Не той тепер кінь пішов! «Той, – подумала лисиця, – це ти, старе генкало, не те!»* (с.189).

Загалом індивідуально-авторські неологізми, виявлені у малій прозі М. Вінграновського, є семантично прозорими і побудованими за традиційними моделями українського словотворення. Вони презентують багаті семантико-естетичні можливості української мови, засвідчують майстерність Вінграновського-художника і Вінграновського-психолога.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел / В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3 т. – Т.3.: Повісті й оповідання / М. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 352 с.
3. Вокальчук Г.М. Неологічна палітра Миколи Вінграновського / Г. Вокальчук. – Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський. Збірник наук. праць. – Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – 178 с.
4. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
5. Сологуб Н.М. «Кінь на вечірній зорі» (Мова художньої прози М. Вінграновського) / Н. Сологуб // Культура слова. – Вип.75. – К., 2011. – С.20-27.
6. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Тарнашинська. – К.: Смолоскип, 2010. – 632 с.